

УДК 159.964.22

Ю.В. Котляр,
кандидат психологічних наук

ВИЗНАЧЕННЯ НОРМ ВИКОНАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ БАССА-ДАРКИ ДЛЯ КАТЕГОРІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Визначено норми для виконання психодіагностичної методики Басса-Дарки для категорії працівників органів внутрішніх справ. Рестандартизацію проведено з метою удосконалення діагностичних та прогностичних можливостей цієї методики.

Результати рестандартизації призначені для використання у практичній діяльності працівників служби психологічного забезпечення МВС України, в першу чергу при проведенні професійно-психологічного відбору та супроводження особового складу органів внутрішніх справ.

Ключові слова: рестандартизація, психодіагностичні вимоги, середньонормативні значення.

Определены нормы для использования психодиагностической методики Басса-Дарки для категории сотрудников органов внутренних дел. Рестандартизация проведена с целью улучшения диагностических и прогностических возможностей данной методики.

Результаты рестандартизации предназначены для использования в практической деятельности сотрудников службы психологического обеспечения МВД Украины, в первую очередь, при проведении профессионально-психологического отбора и сопровождении личного состава органов внутренних дел.

Ключевые слова: рестандартизация, психодиагностические требования, средненормативные значения.

Several standards of psychodiagnostic methods of Buss-Durkee for the employees of Internal Affairs bodies are defined. Restandardization is carried out for the improving of diagnostic and prognostic capabilities of this technique.

Restandardization psychological test involves performing a series of sequential steps: determining uniformity testing procedures for all respondents; ensuring of uniformity in evaluation of test results (standard interpretation and pretreatment); the definition of the test standards. Paper re presents the results reflecting the work of the third stage.

The results of restandardization are intended for the use in the practical activities of the officers of psychological support of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, first of all, when carrying out professional psychological selection and support of a personnel of the bodies of Internal Affairs.

Keywords: restandardization, psychodiagnostic requirements, medium normative values.

Постановка проблеми. В умовах збройного протистояння на сході країни, активним реформуванням та водночас ротацією особового складу силових відомств, активним збільшенням кількості вогнепальної (та іншої) зброї, що знаходиться “на руках” важливим для фахівців психологічної служби ОВС є оцінювання особистісних якостей та прогнозування поведінки чинних працівників міліції і

кандидатів на службу, перш за все тих із них, що прийматимуть безпосередню участь у проведенні антитерористичної операції, або за своїми професійними обов'язками вимушені часто перебувати в екстремальних ситуаціях і застосовувати вогнепальну зброю. Зважаючи на зазначене, ціна помилки психодіагностичного оцінювання особистісних якостей працівників ОВС (кандидатів на службу) є без перебільшення величезною. Саме для вирішення завдання оцінювання психологічних характеристик працівників в цьому аспекті в органах та підрозділах внутрішніх справ застосовують методику Басса-Дарки [1].

Опитувальник Басса-Дарки (Buss-Durkee Hostility Inventory, BDHI) опублікований 1957 році американськими психологами Арнольдом Бассом та Енн Дарки (Arnold H. Buss, Ann Durkee), призначений для виявлення рівня агресивності і ворожості. Конструюючи опитувальник, А. Басс спочатку провів розмежування між ворожістю і агресією. Ворожість була визначена ним як приховано-вербальна реакція відношення, яку супроводжують негативні почуття, оцінка інших людей та подій. Агресію він визначив як відповідь, що містить стимули, здатні заподіяти шкоду. Подальша диференціація проводилася у напрямі виділення підкласів всередині ворожості та агресії. В результаті Басс і Дарки виділили два види ворожості (образа і підозрілість) і п'ять видів агресії (фізична агресія, непрямая агресія, дратівливість, негативізм і вербальна агресія) [6].

Таким чином, вказана методика покликана діагностувати сферу агресивності особистості і створити можливість на основі її результатів видавати якісний поведінковий прогноз щодо проявів агресії та ворожості особистості в тих чи інших ситуаціях, перш за все – екстремальних. Водночас, як і інші психодіагностичні методики середини минулого століття, тест Басса-Дарки не уник характерних недоліків і потребує ґрунтовної рестандартизації, зокрема в аспекті зміненого соціокультурного середовища та показників вираженості кожної із наявних шкал [4].

Вказане завдання ускладнюється і іншими недоліками використання поширеного в Україні російськомовного варіанту методики, зокрема:

невідомі як базові, так і сучасні вітчизняні дані стандартизації, показники надійності, валідності та інформативності методики Басса-Дарки;

відсутній єдиний підхід до підрахунку отриманих результатів за методикою Басса-Дарки (відомо щонайменше три різні варіанти перерахування сирих балів через відповідні коефіцієнти);

у науковій літературі існують різні тлумачення поняття агресії і, відповідно, різні підходи до теоретико-методологічного обґрунтування самої методики та, відповідно, інтерпретації отриманих за допомогою методики результатів.

Актуальність проблеми. У літературі зустрічається україномовний та кілька російськомовних варіантів методики Басса-Дарки. Відомі адаптації методики зроблені С.М. Еніколоповим у в 1989 році та О.К. Осницьким у 1998 році [6].

Зауважимо, що єдиний варіант рестандартизації методики Басса-Дарки на пострадянському просторі, відомий авторам, був здійснений у 2005 р. на базі Кузбаської державної педагогічної академії А.А. Хваном, Ю.А. Зайцевим та Ю.А. Кузнецовою [9]. При цьому відсутність єдиного загальноприйнятого варіанту методики на пострадянському просторі сприяло поширенню різних підходів при підрахунку балів та подальшої їх інтерпретації.

Наведені А.А. Хваном зі співавторами дані отримані при дослідженні вибірки учнівської молоді. Тому для тестування працівників органів і підрозділів внутрішніх справ (тим більше в сучасних умовах) їх використовувати недоречно.

Відтак, рестандартизація методики Басса-Дарки є актуальним завданням, що дозволить значно підвищити ефективність її застосування у роботі з

працівниками ОВС та використовувати приведений авторами алгоритм рестандартизації для інших методик і категорій працівників силових відомств України.

Постановка завдання. Об'єкт дослідження – психодіагностична методика Басса-Дарки, предмет – особливості рестандартизації психодіагностичної методики Басса-Дарки на категорії працівників ОВС.

Мета роботи полягає у проведенні рестандартизації методики *Басса-Дарки* на категорії працівників ОВС.

Відповідно до поставленої мети сформульовані **основні завдання**:

1) проаналізувати вітчизняні та зарубіжні літературні джерела з питань конструювання психодіагностичних методики, можливостей їх використання у різних соціокультурних середовищах;

2) проаналізувати особливості методики Басса-Дарки, її психодіагностичні можливості у роботі з особовим складом органів і підрозділів внутрішніх справ;

3) визначити алгоритм проведення рестандартизації методики Басса-Дарки на контингенті працівників органів і підрозділів внутрішніх справ;

4) на основі отриманих результатів уточнити стимульний і інтерпретаційний матеріали, а також визначити оновлені середньонормативні показники за всіма шкалами методики Басса-Дарки.

Основні результати. З метою експериментального дослідження психодіагностичних можливостей методики Басса-Дарки та її рестандартизації було використано результати опитування працівників органів внутрішніх справ за 2014–2015 рр. у кількості 1372 осіб, які на думку практичних психологів відповідних підрозділів МВС, користуються повагою та мають високі морально-ділові якості. Тестування проводилось у всіх областях України (див. табл. 1).

З огляду на наведені у базовому варіанті методики середньонормативні значення, середніми вважаються показники від 25 до 75 балів (по стенам) за всіма шкалами. Винятки становлять інтегральні показники загальної агресивності (від 75 до 225) та загальної ворожості (від 50 до 150).

Бали, нижчі та вищі зазначеного середнього коридору, вважаються відповідно низькими та високими, незалежно від професійного або освітнього рівня респондентів.

Перенесення тестування на інше соціокультурне середовище (відмінне від зазначеного авторами при апробації методики), може змінити коридори низьких, середніх та високих балів. При цьому завданням дослідників є аналіз особливостей нового соціокультурного середовища та, за необхідності, внесення відповідних змін у процес підрахунків отриманих результатів.

Таблиця 1

Кількість працівників органів та підрозділів внутрішніх справ, які брали участь у експериментальному дослідженні

№ п/п	Назва служби	Кількість внесених результатів
1	Карний розшук	198
2	Державна служба боротьби з економічною злочинністю	132
3	Штаб, чергові частини	287
4	Слідство	174
5	Державна автомобільна інспекція	97
6	Науково-дослідні експертно-криміналістичні установи	80
7	Спеціальні підрозділи міліції (Грифон, ПМГ БОП, ПСМОП)	180
8	Інші (ІАЗ, КЗ, МЗ тощо)	224
	РАЗОМ:	1 372

Проведення тестування працівників ОВС надало змогу проаналізувати відповідні особливості. Для обробки результатів застосовувався пакет прикладних статистичних програм Excel-2010 та стандартні розрахункові методи SPSS-11 (зокрема дескрептивний, порівняльний та кореляційний аналіз). Слід відмітити, що аналіз коефіцієнтів варіації, показників повної асиметрії та повного ексцесу (за Е.І. Пустильниковим та Н.А. Плохінським) виявив наявність закону нормального розподілу за всіма наведеними первинними шкалами. Водночас закон нормального розподілу характерний для загальної вибірки, а диференціація результатів за окремими підрозділами дозволяє визначити лише відповідні тенденції, притаманні представникам цих служб, а не ґрунтовні статистичні закономірності (через малочисельність вибірки кожної окремої служби).

Наявність закону нормального розподілу дає можливість використовувати стандартний набір статистичних методів. У таблиці 2 наведено середньонормативні та інші статистичні показники за методикою Басса-Дарки отримані на загальній вибірці. Статистичні показники, отримані у різних підрозділах окремо, через обмеження обсягу публікації не наводиться.

Таблиця 2

Статистичні показники психологічних характеристик, отримані під час тестування працівників ОВС (загальна вибірка)

Статистичні показники	Фізична агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія	Негативізм	Дратівливість	Підозрілість	Образа	Почуття провини	Загальна агресивність	Загальна ворожість
	1	2	3	4	5	6	7	8		
<i>Середнє</i>	4,396	5,162	3,466	1,675	2,611	3,1	3,12	4,22	13,05	5,966
<i>Станд.похибка</i>	0,049	0,055	0,048	0,045	0,049	0,053	0,058	0,045	0,116	0,105
<i>Медіана</i>	5	5	3	1	2	3	3	4	13	5
<i>Мода</i>	5	6	3	1	2	2	1	5	12	3
<i>Станд. відхилення</i>	1,822	2,028	1,787	1,665	1,82	1,96	2,154	1,681	4,3	3,871
<i>Дисперсія</i>	3,321	4,112	3,195	2,771	3,314	3,84	4,639	2,827	18,49	14,99
<i>Ексцес</i>	-0,328	-0,498	-0,516	1,262	-0,239	-0,421	0,434	-0,264	2,03	1,352
<i>Асиметрія</i>	-0,028	-0,051	0,238	1,238	0,607	0,377	0,753	-0,265	0,603	1,171
<i>Рів. надійності (95%)</i>	0,097	0,107	0,095	0,088	0,096	0,104	0,114	0,089	0,228	0,205

У таблиці 3 представлені середньонормативні показники за методикою Басса-Дарки, отримані на загальній вибірці та статистичні результати, отримані під час проведення рестандартизації, здійсненої А.А. Хваном, Ю.А. Зайцевим та Ю.А. Кузнєцовою у 2005 році [9].

Таблиця 3

Порівняння отриманих статистичних показників з наведеними
А.А. Хваном, Ю.А. Зайцевим, Ю.А. Кузнецовою

Статистичні показники	Фізична агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія	Негативізм	Дратівливість	Підозрілість	Образа	Почуття провини
	1	2	3	4	5	6	7	8
результати за А.А. Хваном, Ю.А. Зайцевим, Ю.А. Кузнецовою (2005)								
<i>Середнє</i>	6,1	8,4	5	3,1	5,1	4,6	3,4	5,8
<i>Станд. відхилення</i>	2,57	2,61	1,97	1,34	2,24	2,06	1,93	2,05
<i>Екссес</i>	0,38	0,03	0,17	0,22	0,31	0,29	0,37	0,16
<i>Асиметрія</i>	0,18	0,31	0,06	0,2	0,1	0,03	0,09	0,23
результати тестування працівників ОВС (загальна вибірка, 2014-2015)								
<i>Середнє</i>	4,396	5,162	3,466	1,675	2,611	3,1	3,12	4,22
<i>Станд. відхилення</i>	1,822	2,028	1,787	1,665	1,82	1,96	2,154	1,681
<i>Екссес</i>	-0,33	-0,5	-0,52	1,262	-0,24	-0,42	0,434	-0,26
<i>Асиметрія</i>	-0,03	-0,05	0,238	1,238	0,607	0,377	0,753	-0,26

Зауважимо, що порівняння результатів тестування у різних підрозділах органів внутрішніх справ не виявило статистично значимих відмінностей за t-критерієм Стьюдента (середні значення достовірно не відрізняються). Таким чином, отримані середньонормативні показники для загальної вибірки можна вважати еталонними при тестуванні працівників на службу до всіх зазначених підрозділів органів внутрішніх справ.

На основі отриманих середніх значень і стандартних відхилень розраховуємо відповідні “коридори” для загальної вибірки (див. табл. 4).

Отримані деякі розходження у середньонормативних показниках на вибірці успішних працівників органів внутрішніх справ різних підрозділів та різних областей України можуть свідчити про тенденції, а не сталі статистичні закономірності.

Таблиця 4

Середні сирі бали (“коридори”) за шкалами методики Басса-Дарки

Статистичні показники	Фізична агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія	Негативізм	Дратівливість	Підозрілість	Образа	Почуття провини	Загальна агресивність	Загальна ворожість
	1	2	3	4	5	6	7	8		
<i>мін.сер.знач.</i>	2,57	3,13	1,68	0,01	0,79	1,14	0,97	2,54	8,75	2,10
<i>макс.сер.знач.</i>	6,22	7,19	5,25	3,34	4,43	5,06	5,27	5,90	17,4	9,84

Водночас результати, отримані для кожного з підрозділів окремо, можуть служити орієнтиром і стати у нагоді практичним психологам, які проводять психодіагностику у вказаних підрозділах.

Для подальшого дослідження з'ясуємо необхідні коефіцієнти для переведу сирих балів у стандартну шкалу стенів (100 бальна шкала, з середнім – 50 балів, та стандартних відхиленням 25 балів, див. табл. 5). Останнє, як правило, використовується психологами для побудови “профілю особистості” або для уніфікації отриманих результатів при використанні методики разом з іншими тестами (див. табл. 6).

Таблиця 5

Середньонормативні значення за шкалами методики Басса-Дарки (в стенах)

Статистичні показники	Фізична агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія	Негативізм	Драгівливість	Підозрілість	Образа	Почуття провини	Загальна агресивність	Загальна ворожість
	1	2	3	4	5	6	7	8		
нормативні показники в стенах за методикою Басса-Дарки										
мін. сер. знач.	25	25	25	25	25	25	25	25	75	50
макс. сер. знач.	75	75	75	75	75	75	75	75	225	150

У випадку, коли сума балів перевищує номінальну, можна стверджувати про надмірний розвиток зазначених форм агресивності. Останнє може проявлятися в тому, що людині складно налагодити співробітництво, свідому кооперацію, в деяких ситуаціях вони схильні провокувати конфлікти.

Сума балів, помножена на поправочний коефіцієнт для кожного з параметрів агресивності, дозволяє отримати зручні для зіставлення – нормовані показники, що характеризують індивідуальні та групові результати (при цьому нульові значення не враховуються). Приклад стандартної шкали стенів наведено у таблиці 5.

Таблиця 6

Коефіцієнти для переведу сирих балів у шкалу стенів для шкал методики Басса-Дарки шкали методики Басса-Дарки

Шкали методики Басса-Дарки	Фізична агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія	Негативізм	Драгівливість	Підозрілість	Образа	Почуття провини
№ п/п	1	2	3	4	5	6	7	8
Коефіцієнти	11,4	9,7	14,4	29,9	19,2	16,1	16,0	11,8

Нагадаємо, що авторами методики Басса-Дарки визначені норми для сирих балів стосовно шкал “загальна агресивність” – 21 ± 4 (17–25 балів) та “загальна ворожість” – $6,5-7 \pm 3$ (3,5–10 балів). Розрахувавши результати за цими шкалами, нами отримані результати, які дещо відрізняються від табличних. Водночас виявлені розбіжності, на наш погляд, не є критичними.

Так, середнє значення за шкалою “загальна агресивність” дорівнює 13,024, а стандартне відхилення – 4,3 (8,7–17,3), а за шкалою “загальна ворожість” отримано середнє значення 6,22, а стандартне відхилення – 3,92 (2,3–10,1).

Зауважимо, що майже за всіма шкалами методики Басса-Дарки отримані відмінності між наявними стандартними оцінками та тими, які розраховані за результатами експериментального дослідження. За шкалами “фізична агресія” (1) та “почуття провини” (8) результати приблизно співпали, що свідчить на користь їх кроситуаційної надійності. Значні відмінності отримані за іншими шкалами методики, найбільше це стосується шкал “негативізм” (4), “дратівливість” (5), “підозрілість” (6), “образа” (7), “непряма агресія” (3) та “загальна ворожість”. Водночас за шкалою “загальна агресивність” отримані результати уточнили “коридор” середніх значень для категорії працівників ОВС.

Відмітимо характерну тенденцію, отриману для всіх шкал методики Басса-Дарки – у порівнянні із наявними значеннями, середні, а отже, й “коридори” середніх значень суттєво знизилися. Загалом, це може вказувати на те, що за виділеними шкалами успішні працівники міліції набирають переважно бали нижче середнього, а за шкалами “негативізм” (4) та “дратівливість” (5) – значно переважають низькі значення, що для категорії працівників міліції є середніми. Останнє свідчить про необхідність ґрунтовної переробки 4-ї та 5-ї шкал для використання методики при тестуванні працівників ОВС. В іншому випадку діагностувати можливо тільки високі і середні значення.

На нашу думку, отримані результати можна пояснити тим, що працівники міліції, особливо останнім часом, постійно знаходяться в епіцентрі екстремальних подій і для них бути мобілізованими, зібраним і готовим до рішучих дій – є життєво важливим. Водночас необмірковані емоційні дії часто призводять до негативних наслідків у професійній діяльності, тому успішні працівники міліції вказаних підрозділів не схильні проявляти надмірну імпульсивність, різкість або грубість при виконанні службових завдань, а навпаки вважають за доцільне проявляти дисциплінованість, підпорядкованість, конформізм та стримані реакції у відповідь на зовнішні подразнення. Останнє є зрозумілим з огляду на ієрархічність структурної організації системи МВС, необхідність чіткого та беззаперечного виконання наказів керівництва.

Висновки. Відтак, з одного боку, отримані відмінності є очікуваними для середовища працівників ОВС, які мають високі морально-ділові якості та позитивні характеристики у професійній діяльності. А з іншого – протестовані працівники ОВС утворюють окрему вибірку з відмінними соціально-психологічними особливостями, а відповідно і нормативними показниками, ніж ті, які зазначені в стандартах авторської методики. Отримані уточнені середньонормативні показники для загальної вибірки працівників ОВС можна вважати еталонними і використовувати саме їх у процесі професійного психологічного відбору в ОВС до всіх зазначених вище підрозділів.

Використовуючи методику Басса-Дарки, необхідно пам'ятати, що агресивність – комплексна властивість особистості, що може бути зрозумілою лише в контексті цілісного психологічного аналізу мотиваційної сфери особистості. Відтак, методику Басса-Дарки доцільно використовувати у сукупності з іншими особи-

стісними та проєктивними тестами (зокрема СМІЛ, Кеттелл, Спілберг, Сонді, Розенцвейг, Люшер тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Барко В.І.* Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект) : [монографія] / І.В. Барко – К. : Ніка-Центр, 2002. – 296 с.
2. *Бовин Б.Г.* Методические рекомендации по психологическому изучению и отбору кандидатов в оперативные подразделения органов внутренних дел / Б.Г. Бовин, М.О. Калашников, Беспалова Е.В. – М. : Лаборатория медицинских проблем МВД РФ, 1994. – 120 с.
3. *Котляр Ю.В.* Проблеми психологічного добору кандидатів на службу в органи внутрішніх справ: психосемантичний підхід / Ю.В. Котляр // Юридична психологія та педагогіка. – 2008. – № 1. – С. 115–124.
4. *Малхазов О.Р.* Професійний відбір кадрів в системі ОВС України: використання діагностичного дослідницького комплексу / О.Р. Малхазов // Актуальні проблеми управління та службово-оперативної діяльності органів внутрішніх справ у сучасний період розвитку державності України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : МП Леся, 2008. – С. 19–21.
5. Основные виды деятельности и психологическая пригодность к службе в системе органов внутренних дел : [справочное пособ.] / под ред. Б.Г. Бовина, Н.И. Мягких, А.Д. Сафронова. – М. : Науч.-исслед. центр проблем медицинского обеспечения МВД РФ, 1997. – 344 с.
6. *Райгородский Д.Я.* Практическая психодиагностика. Методики и тесты : [учеб. пособ.] / Д.Я. Райгородский – Самара : БАХРАХ, 1998. – 672 с.
7. *Собчик Л.Н.* Психодиагностика в медицине : практ. руководство / Л.Н. Собчик – М. : Боргес, 2007. – 416 с.
8. *Столяренко А.М.* Психологическая подготовка личного состава органов внутренних дел / А.М. Столяренко – М. : Акад. МВД СССР, 1987. – 124 с.
9. *Хван А.А.* Стандартизированный опросник измерения агрессивных и враждебных реакций А.Басса и А.Дарки : метод. рекоменд. / А.А. Хван, Ю.А. Зайцев, Ю.А. Кузнецова – Кемерово : КРИПКиПРО, 2006. – 66 с.

Отримано 23.06.2015